

מכגש

לעבודה חינוכית-סוציאלית

כרך ל"ג • גיליון 58

תמוז תשפ"ה — יוני 2025

יוצא לאור על ידי:

אפשר
עמותה לפיתוח שירותי רווחה וחינוך

החינוך האלטרנטיבי בישראל: תמונת מצב

עורך: גלעד גולדשמידט

רסלינג, 2024 (204 עמודים)

עמית רוטמן

תחום החינוך האלטרנטיבי מתפתח ומתרחב לאורך השנים. בישראל, החל משנות ה-80 של המאה העשרים וביתר שאת בימינו, גוברת נוכחות בתי הספר האלטרנטיביים ונוכחות תפיסות העולם שהם מקדמים. רעיונות מתחום החינוך הפתוח והחופשי, בתי ספר מחינוך ולדורף, גני יער, חינוך מונטסורי, חינוך דו-לשוני ועוד צוברים תומכים ואדהה ומציגים מגוון של גישות פדגוגיות חדשות, המתקיימות לצד רעיונות החינוך המסורתיים.

החינוך האלטרנטיבי החל להתבסס בישראל עם הופעתם של בתי ספר פרטיים למחצה שהוקמו ביוזמת הורים מהמעמד הבינוני והבינוני-גבוה, על רקע חוסר שביעות רצונם מהמתרחש בחינוך הממלכתי (דהאן, 2018; Gofen et al., 2014; Harel Ben Shahr, 2018). עם השנים, עקב החשיפה והביקוש הגוברים לצורות של חינוך חדשני ונוכח רצון המדינה למשוך משפחות מבוססות חזרה אל תוך בתי הספר הציבוריים, תפיסות אלטרנטיביות החלו להיכנס גם אל מוסדות חינוך ציבוריים. לכן, בין שאדם נמנה על אוהדי גישות החינוך האלטרנטיבי ובין שהוא נרתע מהן, לא ניתן להתעלם מקיומה והתפתחותה של התופעה. רעיונות חינוך אלטרנטיביים צוברים השפעה, ולכן הם ראויים לתשומת לב רצינית.

למרות הקושי במיפוי היקף התופעה בהקשר הישראלי (בשל מבנה מערכת החינוך ומיקום בתי הספר האלטרנטיביים בתוכה), הוערך כבר לפני למעלה מעשור כי כשני אחוזים מתלמידי ישראל לומדים במוסדות חינוך ייחודיים (יונה ודהאן, 2013), ומאז שכיחות התופעה והשפעתה על המתרחש במערכת החינוך מתרחבות (ביאליק, 2020). במצב דברים זה, ההיכרות עם רעיונות החינוך הרווחים בשדה החינוך האלטרנטיבי היא חשובה. עם זאת, בעולם כולו, ובתוך כך גם בישראל, קיים מחסור במחקר ובכתיבה העוסקים ברעיונות חינוך אלו ובתיאור הגישות השונות הקיימות בשדה חינוך זה (יוצא מן הכלל חשוב ועדכני בהקשר זה הוא ספרו של ביאליק המופיע בהפניה לעיל).

וכך, הספר **"החינוך האלטרנטיבי בישראל: תמונת מצב"** תורם תרומה משמעותית לספרות המתארת את תחום החינוך האלטרנטיבי בישראל ובכלל. הוצאה לאור של אסופת מאמרים אקדמית העוסקת בחינוך אלטרנטיבי אינה מובנת מאליה. הספר מציג תמונת מצב עדכנית ומקיפה של זרמי חינוך אלטרנטיביים הפועלים בישראל בימינו, מתוך התייחסות חשובה למאפייניו של שדה החינוך המקומי. פרק הפתיחה מתאר את מאפייני התחום ואת ההיסטוריה שלו. אחריו מופיעים שבעת הפרקים הבאים, המתארים שבע גישות חינוך: החינוך הדמוקרטי, חינוך ולדורף,

חינוך מונטסורי, חינוך ביתי, חינוך יער, חינוך דיאלוגי ופדגוגיה חברתית. הפרקים נכתבו על ידי כותבים שונים, המגיעים מתוך זרמי החינוך שאותם הם מציגים, אנשים שברוב המקרים הם גם הוגים בתחומם וגם מחנכים בפועל על פי משנתם החינוכית. האסופה נערכה על ידי גלעד גולדשמידט, שגם כתב את פרק הפתיחה של הספר ואת הפרק העוסק בחינוך ולדורף.

בספר נסקרות מגוון גישות בתחום החינוך האלטרנטיבי, החל ממסורות ותיקות ומבוססות, שיש להן משנה סדורה וייצוג ניכר בהווה החינוכית בישראל, וכלה במסורות חינוך צעירות וחדשות יותר, אשר ניכר כי הן נמצאות עדיין בתהליך התעצבות. כל פרק מתאר זרם חינוך אלטרנטיבי שונה, על אנשי החינוך שהגו או קידמו אותו ועל עקרונותיו, מטרותיו ואופן התבססותו בהווה החינוכית. הפרקים בנויים כולם לפי אותו מבנה – כל אחד מהם מתייחס להיסטוריה של זרם החינוך שאותו הוא סוקר, עקרונותיו, מאפייני המעשה החינוכי הכרוכים בו והתפתחותו בישראל. בחלק מהפרקים מוצג גם "יום בחיי בית הספר" מנקודת הראות של התלמידים – תוספת נהדרת, שתורמת להבנת גישות החינוך המוצגות היא רבה. לבסוף, בכל פרק מוקדש גם חלק נפרד להצגת אתגרים וביקורת על הגישה ולהצגת תגובה לביקורת זו. אומנם לא כל הכותבים מתייחסים לנושא בפועל באותה רמת פירוט, אך עצם ההתייחסות אליו היא חשובה.

ההקדמה לספר נכתבה על ידי נמרוד אלוני, שיוצר דיון חשוב וכזה שאינו מצוי דיו בשיטות המיון והסיווג של גישות החינוך האלטרנטיבי. הוא עושה זאת תוך הצגה של מספר מאפיינים בולטים בגישות אלו והצגתן למול צורות של חינוך מסורתי וממסדי יותר. בהמשך מופיע גם **מבוא קצר**, שנכתב על ידי עורך האסופה, גלעד גולדשמידט, ובמהלכו מוצגות מטרות הספר ומאפייניו.

הפרק הראשון נכתב אף הוא על ידי עורך האסופה, ובו מוצג רקע על מאפייני החינוך האלטרנטיבי, ההיסטוריה של התחום ואופני הגשמתו בישראל. בתיאור ההיסטוריה של התפתחות התחום מופיעים שמות של הוגי חינוך שבדרך כלל אינם מוזכרים, וכך הפרק מעשיר את הדיון ומרחיב אותו מעבר למקובל. הכותב גם משכיל להציג את המורכבות הטמונה בניסיונות ההגדרה של תחום החינוך האלטרנטיבי לאורך השנים וגם מחדד את ההבחנה בין ההגדרות של חינוך ממסדי, חינוך ייחודי וחינוך אלטרנטיבי; זאת באמצעות רעיון הייחודיות ה"מהותנית", או ה"עמוקה". עם זאת, כפרק מבוא לספר, היה נכון להציג במהלכו גם נתונים על היקף התופעה בישראל או לכל הפחות להתייחס לקושי באיסוף נתונים מלאים על היקף התופעה בהקשר הישראלי (ניתן לראות אצל ביאליק, 2020, עמ' 45-46). ראוי היה גם להרחיב בתיאור הגורמים שהובילו לצמיחת בתי הספר האלטרנטיביים בישראל, מתוך התייחסות למבנה שדה החינוך המקומי ולכוחות החברתיים, הכלכליים והפוליטיים המעצבים אותו. מרבית בתי הספר האלטרנטיביים בישראל הוקמו לאורך השנים באמצעות יוזמות פרטיות ולעיתים אף פירטיות, והם פועלים כמוסדות חינוך במסלול מוכר שאינו רשמי או כמוסדות שהפכו לממלכתיים בתהליך הדרגתי ומתוך מאבק של הורים ואנשי חינוך מקבוצות כוח בחברה (Gofen et al., 2014; Harel Ben Shahar, 2018).

(Tal & Tubin, 2023). היבטים אלו חשובים להבנת התופעה. הצגתם מופיעה אומנם בקצרה במהלך הפרק וחוזרת ומופיעה שוב בחלקים מסוימים בהמשך הספר, אך לטעמי היה מקום להקדיש להם התייחסות נרחבת יותר בתיאור הכללי של התופעה.

הפרק השני נכתב על ידי רביב רייכרט ועוסק ב**חינוך דמוקרטי**. הפרק אינו מגביל את הדיון לעיסוק במבנה החינוך הדמוקרטי ועקרונותיו, אלא מוסיף הסתכלות מעניינת וחשובה על מושג הדמוקרטיה, משמעויותיו והקשריו לתחום החינוך, כמו גם סקירה היסטורית של תנועות ורעיונות הקשורים למאפייני החינוך הדמוקרטי בימינו. עם זאת, החלק המציג את ההתפתחות ההיסטורית של התחום הוא גם נקודת התורפה של הפרק, שכן הוא מתפזר סביב מגוון רעיונות, שמידת השפעתם על החינוך הדמוקרטי שונה, ובכך הוא מחמיץ במקצת את מטרתו. התיאור של עקרונות החינוך ושל המעשה החינוכי מתוך הדוגמה של אופן ביטויים בבית הספר הדמוקרטי בחדרה הוא מקיף ומרתק. הוא מאפשר הצצה לדרכו הייחודית של בית הספר הדמוקרטי ולמהות פעולתו ומשאיר את הקוראים עם רצון ללמוד עוד על צורת חינוך מיוחדת זו.

הפרק השלישי, העוסק ב**חינוך ולדורף**, נכתב על ידי גלעד גולדשמידט. הפרק נפתח בתיאור מעניין של סיפורו של אבי זרם החינוך, רודולף שטיינר, ושל האופן שבו הוא הגיע לתחום החינוך. אחר כך מוצגים בקצרה ההיסטוריה של התחום בעולם ועקרונות החינוך האנתרופוסופי. החלק העוסק במעשה החינוכי עוזר לגשר בין רעיונות החינוך התאורטיים לבין המציאות בפועל במוסדות חינוך ולדורף, וכך גם תת-הפרק המציג תיאור של יום בחיי תלמידה. החלק העוסק בהתפתחות של חינוך ולדורף בישראל כולל התייחסות חשובה למורכבות של חינוך פרטי-ציבורי ולתהליכי ההיטמעות של מוסדות אלו בתוך מערכת החינוך הציבורית. לבסוף, לאורך הפרק קיימת גם התייחסות שאינה מובנת מאליה למורכבויות, אתגרים וביקורת.

הפרק הרביעי עוסק בחינוך מונטסורי ונכתב על ידי שלומית אביב. גם כאן, כמו בפרק הקודם, התיאור נפתח עם רקע על אודות הוגה הגישה – במקרה הנוכחי חייה ופועלה של מריה מונטסורי. שארית הפרק חוזרת אף היא על המבנה שכבר התבסס בפרקים הקודמים. מוצגים ההיסטוריה של חינוך מונטסורי, עקרונותיו, המעשה החינוכי המאפיין אותו ואופני הפעילות של חינוך זה בישראל. עצם קיומו של הפרק – המפנה את תשומת הלב לצורה של חינוך שאינה מוזכרת מספיק בהקשר הישראלי, הוא חשוב. עם זאת, לטעמי, היה מקום להרחיב את ההתייחסות אליו, במסגרת תיאור חייה ופועלה של מריה מונטסורי ובתת-הפרקים העוסקים בתיאור עקרונות החינוך והמעשה החינוכי.

הפרק החמישי נכתב על ידי ארי נוימן ועוז גוטרמן ועוסק ב**חינוך ביתי**. הוא נפתח בתיאור משנתו החינוכית של ג'ון הולט – מאבות זרם החינוך הרדיקלי ומי שטבע את המונח "אנסקולינג" (unschooling). לאחר מכן הכותבים מתארים את ההיסטוריה של זרם החינוך, עקרונותיו, המעשה החינוכי, תוצאות החינוך, אופני התפתחותו בישראל, אתגרים וביקורת. בחלק העוסק בתוצאות החינוך, חסרה התייחסות לסוג האוכלוסייה בישראל הפונה לחינוך הביתי ולסיבות שגורמות להורים לפנות לחינוך זה, למול המתרחש במדינות אחרות בעולם, שכן הכותבים מתארים את תוצאות החינוך הביתי

תוך התבססות על מחקרים שנערכו במדינות שונות (ארצות הברית למשל). תיאור זה מעלה שאלות בדבר השפעת השוני בסיבות שמובילות הורים במדינות שונות לבחור בחינוך ביתי על תוצאותיה של צורת חינוך זו; למשל, בהתייחס להשפעה של מאפיינים כמו רמת הדתיות של המשפחות על תוצאות החינוך או בהבחנה בין התוצאות של חינוך ביתי מובנה (homeschooling) וחינוך ביתי בלתי מובנה (unschooling).

הפרק השישי עוסק בחינוך יער ונכתב על ידי אריאל אפל. הפרק ממקם בצורה רצינית ומקיפה את חינוך יער בישראל למול מקבילות לו ברחבי העולם ולמול צורות מוקדמות יותר של חינוך יער בישראל. הכותב מתאר בהרחבה את עקרונות חינוך יער, מתוך התייחסות לאופן שבו עקרונות אלו באים לידי ביטוי בפועל, ביישום המעשה החינוכי. כמו כן הוא מציג רקע היסטורי ורעיוני על גישת החינוך, שהיא גישה חדשה יחסית בישראל, אך כזו שצוברת תומכים והשפעה. לבסוף, הוא מתאר גם את ההקשר המקומי של חינוך יער בימינו ואת האתגרים הנלווים ליישום של גישת החינוך בפועל.

הפרק הבא – השביעי במספר, נכתב על ידי זאב גולן ומתאר את החינוך הדיאלוגי – דוגמה מרתקת נוספת לייחוד הישראלי בתוך שדה החינוך האלטרנטיבי בעולם. מדובר בגישה חינוכית רדיקלית שצמחה בישראל החל מאמצע שנות ה-90 של המאה העשרים ובאה לידי ביטוי בשלושה בתי ספר – "מיתר", "שיח" ו"הבית העגול". הפרק מציג את הרקע להתפתחות זרם החינוך, עקרונותיו, המעשה החינוכי המאפיין אותו, אופני התפתחותו ופעילותו בישראל, אתגרים ותיאור יום אופייני בחטיבת הלימוד הצעירה. התוספת של יום בחיי הילד תורמת תרומה רבה, כמו בפרקים נוספים שבהם היא מופיעה. היבט חשוב נוסף, שלא הופיע בפרקים קודמים, הוא ההתייחסות למורכבות הקשר עם ההורים במוסדות חינוך אלטרנטיביים – היבט משמעותי לתיאור מאפייני שדה החינוך האלטרנטיבי בהקשר המקומי. בנוגע להצגה של מקורות ההשראה להתפתחות בתי הספר הדיאלוגיים – בחלק זה היה מקום להקדיש תשומת לב רבה יותר לתיאור משנתו החינוכית של דן לסרי או לכל הפחות להציג הפניה לספרות שאותה הוא כתב (למשל לסרי, 1998, 2004).

הפרק השמיני והאחרון נכתב על ידי רותם קפלן ואודי יעקב ועוסק במאפייני בית הספר החברתי. הפרק מציג את היצירה החינוכית הקשורה לרשת "דרור בתי חינוך", והוא ייחודי בתוך הספר בכך שהוא מתייחס לאפשרות של חינוך אלטרנטיבי המתהווה בתוך שדה החינוך הציבורי ומתוכו. ייחודו קשור גם לפדגוגיה החברתית הביקורתית העומדת בבסיסו, המדגישה את האפשרות של קיום רוח תנועות הנוער בתוך מוסדות החינוך הפורמליים ואת היכולת לפעול באמצעותה ליצירת סביבה חברתית מיטיבה עבור חברי קהילת בית הספר ונגד עוולות ברמה החברתית הרחבה. בפרק מוצגים הרקע הרעיוני העומד בבסיס הדרך החינוכית, עקרונות החינוך הביקורתי המשחרר, מקומה של הפדגוגיה החברתית במערכת החינוך הציבורית בישראל ומאפייני רשת "דרור בתי חינוך".

לאורך הספר שזור תיאור של כמה מהמאפיינים החשובים החוזרים על עצמם בתחום החינוך האלטרנטיבי בישראל. למשל, בולט הדגש הרדיקלי יחסית של התחום בהקשר המקומי, לעומת המתרחש במקומות אחרים בעולם. דגש רדיקלי זה ניכר

בתיאור המוצג במהלך הפרק העוסק בחינוך יער (פרק 6), והוא מוכר גם מנתונים בספרות, המתייחסים לבולטות היחסית של בתי ספר דמוקרטיים בנוף הישראלי, לעומת שכיתות במדינות אחרות (ביאליק, 2020; קיזל, 2012). עוד ציר שעובר לאורך הספר הוא תיאור ההיטמעות ההדרגתית של רעיונות החינוך האלטרנטיביים בישראל בתוך מוסדות החינוך הציבוריים, כפי שבא לידי ביטוי בפרקים העוסקים בחינוך דמוקרטי (פרק 2), חינוך ולדורף (פרק 3) וחינוך יער (פרק 6). בנוסף, הספר מדגיש במרבית פרקיו את הייחוד המקומי בתוך תנועת החינוך האלטרנטיבי בעולם, ודגש זה תורם רבות לעניין שהוא יוצר. חשיבותו של הספר טמונה גם במבנה האקדמי המוקפד שבו הוא ערוך, אשר כולל הפניה לספרות רלוונטית ועדכנית.

עם זאת, יש לציין כי בספר נעדרת התייחסות לגישות מתחום החינוך לפלורליזם ולרב-תרבותיות; לדוגמה, מוסדות החינוך הדו-לשוניים (ניתן לראות למשל אצל אבו אלהיג'א ואחרים, 2010; ביאליק, 2020; בר שלום, 2004; Bekerman & Nir, 2006), אשר ראוי היה להתייחס גם אליהם בהקשר הישראלי או לפחות לציין כי הספר לא עוסק בתיאורם. בנוסף, בחלק מהפרקים – במיוחד בפרק ההקדמה, שכתב נמרוד אלוני, ובמידה מסוימת גם בפרק העוסק בחינוך דיאלוגי (פרק 7) – קיימות הצגה אוטופית במקצת והאדרה מסוימת של גישות החינוך האלטרנטיבי. הצגה זו אומנם מובנת בהתחשב ברקע שממנו מגיעים הכותבים, אך מוגזמת במקצת בחלקים מסוימים, שבהם היה מקום להקדיש תשומת לב רבה יותר לתיאור קשיים, בעיות, מורכבויות וביקורת אשר עולים ביחס למאפייני החינוך האלטרנטיבי ולתהליך יישומו.

השמירה על מבנה אחיד או כמעט אחיד לאורך הפרקים השונים בספר תורמת ליצירת חשיבה על נקודות הדמיון והשוני בין הגישות. בנושא זה, לאור ההצגה של כל פרקי הספר לפי אותו מבנה (ההיסטוריה של התחום, עקרונות החינוך, המעשה החינוכי, הגישה בישראל וכן הלאה), ניתן היה להוסיף פרק סיכום שיתייחס לנקודות הדמיון והשוני בין רעיונות החינוך השונים. פרק כזה היה יכול לתרום ליצירת השוואה וחיבור בין הגישות לאחר קריאת הפרקים ולהתייחס גם לרעיונות ולגישות שלא הוצגו לאורך הספר. אומנם קיימת השוואה מסוימת בתחילת האסופה, אך נכון היה, לטעמי, ליצור השוואה כזו גם בפרק מסכם. בפרק המבוא גולדשמידט כותב כי הוא מקווה לתרום להבנת זרמי החינוך הפועלים בארץ ולתפיסה של יחסיהם ההדדיים ושל המייחד כל זרם על מהותו, עקרונותיו ויישומו המעשי (עמ' 18). ואכן תרומה זו חשובה, והיא בהחלט ניכרת לאורך הספר. עם זאת, כאמור, פרק סיכום היה יכול לחדד עקרונות אלו באמצעות השוואה בין הזרמים.

הספר תורם תרומה משמעותית למי שרוצים להיחשף למגוון רעיונות בחינוך האלטרנטיבי. מעצם טבעו כאסופת מאמרים המציגה מספר גישות חינוך, הוא אינו עוסק בהצגה לעומק של כל גישה. עם זאת, כספר מבוא המבקש לחשוף את הקורא לגישות החינוך השונות, הוא נהדר וממלא את תפקידו היטב. התיאור של הוגי הדעות העומדים מאחורי פיתוח גישות החינוך מוסיף מאוד ומעשיר את הספר, וכך גם התיאור של יום בחיי תלמידים במוסדות החינוך. בנוסף, הספר מציג לאורכו דגשים ייחודיים לשדה החינוך האלטרנטיבי בישראל בתוך תנועת החינוך האלטרנטיבי בעולם, ובכך

הוא תורם תרומה חשובה נוספת. הוא יכול לשמש בסיס ליצירת היכרות ראשונית עם גישות שונות בתחום החינוך האלטרנטיבי ולאפשר לקוראים לבחור בצורה מושכלת את צורות החינוך שעליהן יבקשו להעמיק את הקריאה. גולדשמידט כתב בפרק המבוא של הספר (עמ' 17): "שדה החינוך בארץ גועש והומה מניסיונות חינוכיים הנפרשים על פני קשת רחבה של כיוונים ואפשרויות". ואכן, הספר מציג קשת רחבה זו ממגוון נקודות מבט ומשאיר את הקוראים עם רצון להמשיך וללמוד על גישות החינוך המוצגות בו.

מקורות

- אבו אלהיג'א, ק', אדמוני, ג', צר', נ' ואבו יונס, כ' (2010). **דו לשוניות: מודל למידת הלשוניות עברית וערבית – בית ספר "גליל" – בית ספר יהודי-ערבי**. משרד החינוך.
- ביאליק, ג' (2020). **בתי ספר ייחודיים: האומץ להרהר ולערער על המובן מאליו**. מכון מופ"ת.
- בר שלום, י' (2004). **אידיאה של תיקון: יוזמות חינוכיות בחברה רבת תרבותית**. הקיבוץ המאוחד.
- דהאן, י' (2018). **צדק חינוכי, הפרטה ומטרות החינוך**. מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- יונה, י' ודהאן, י' (2013). מערכת החינוך של ישראל: שוויון והזדמנויות – מבנין אומה לניאו-ליברליזם. בתוך י' יונה, נ' מזרחי וי' פניגר (עורכים), **פרקטיקה של הבדל בשדה החינוך בישראל: מבט מלמטה** (עמ' 17–35), מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- לסרי, ד' (1998). **מיתר: חינוך ברוח דיאלוגית**. מיתר.
- לסרי, ד' (2004). **מקום לגדול**. ליאור רשף.
- קיזל, א' (2012). החינוך הדמוקרטי הממין בישראל – תיקון עולם או בדלנות? **עיונים בחינוך**, 6, 61–46.
- Bekerman, Z., & Nir, A. (2006). Opportunities and challenges of integrated education in conflict ridden societies. *Childhood Education*, 82(6), 327–333.
- Gofen, A., Bresler-Gonen, R., & Golan-Hoss, E. (2014). Hey, mayors, leave them kids alone. *Urban Affairs Review*, 50(3), 391–416. <https://doi.org/10.1177/1078087413501637>
- Harel Ben Shahr, T. (2018). Privatization of education in Israel. In A. Paz-Fuchs, R. Mandelkern., & I. Galnoor (Eds.), *The privatization of Israel* (pp. 147–172). Palgrave macmillan.
- Tal, H., & Tubin, D. (2023). Institutional legitimacy and de-legitimacy: Insights from the case of an innovative school. *International Studies in Sociology of Education*, 32(4), 879–901, <https://doi.org/10.1080/09620214.2021.1941185>